

II. СУЧАСНА ФІЛОСОФІЯ ТА ІСТОРИКО-ФІЛОСОФСЬКИЙ ПРОЦЕС

УДК 101.3

Ю.Г. Шадських

Національний університет “Львівська політехніка”

МУДРІСТЬ ЯК ПРЕДМЕТ ФІЛОСОФСЬКОГО АНАЛІЗУ

© Шадських Ю.Г., 2005

Подано спробу визначення поняття мудрості як сутнісних знань, які людина втілює за законами істини, добра і краси, та аналізу її різновидів

In article is dedicated to the problem of wisdom concept definition as essentiality knowledge witch people convert to truth, good and beauty laws and is made attempt to it categorizations

Аналіз сучасної вітчизняної філософської літератури свідчить про те, що в ній майже відсутні дослідження, що розглядають проблему мудрості, немає спроб визначити її структуру та функції. **Мета цієї роботи** полягає якраз у тому, щоб спробувати окреслити той “ареал”, в межах якого виникає та виявляється феномен мудрості.

Поняття “мудрість” етимологічно пов’язане з поняттям “філософія”, тому доцільно філософський аналіз мудрості почати з розгляду поняття філософії. Термін “філософія” перекладається з грецької як “любов до мудрості”. Але *поняття мудрості* само по собі часто не визначається, а коли *визначається*, то дуже багатозначно та *аморфно*.

В словниках знаходимо, що філософія в перекладі з грецької мови означає – любов до мудрості, пізнання, мистецтва, науки; вчене заняття, а також дослідження, пошук за відомими правилами та основами [1, с. 822]. Саме слово філософія складається з двох слів: *φιλία* (любов, дружба, прихильність) [1, с. 816] або *φίλος* (любий, милий, приємний; дружній) [1, с. 821] та *σοφία* (вміння, знання, мудрість; досвідченість, спритність, здібність) [1, с. 579], яке, своєю чергою, теж складається з двох слів: *σώος* (здоровий, цілий, неушкоджений, щасливий, врятований) та *φημί* (роблю ясним, оголошую, говорю, мовлю, розповідаю, думаю, гадаю; тверджу, переконую; саме так) [1, с. 810].

Вважаючи “премудрість” або за М. Кузанцем “вчене незнання” монополією бого-

слов’я, оскільки мудрістю володіє лише Бог, більшість мислителів минулого розглядали філософію як специфічну суспільно корисну діяльність, зосереджену на вирішенні проблем мудрості та реалізації отриманих внаслідок цього знань та вмінь [2, с. 15–17].

Слово “мудрість” в сучасній філософській літературі [3; 4] є езотеричним терміном для позначення чогось надзвичайного, надприродного, що перевищує звичайні здібності людини. Якщо це є знання, то вони обов’язково повинні бути безмежними у просторі і часі. Якщо це – істини, то вони носять більш абсолютний, ніж відносний характер.

Можливо, в архаїчному минулому людини достатньо було мати знання більш практичного, ніж теоретичного характеру, щоб називатися мудрим, мудрецем. Зараз, коли наука пронизує усі сфери людської діяльності, уявлення про мудрість змінилися. Тому виникає питання: наскільки можлива універсальність в оволодінні всім колом сучасних проблем? А може цього не варто й робити? А може не варто навіть робити спроб мислити універсально заради того, щоб називатися мудрецем?

В образі мудреця вбачають ідеал досконалої людини. В китайській та індійській філософії мудреця (Будду, Конфуція, Лао-цзи) називають досконаломудрою людиною, яка у своєму образі (навіть зовнішньому) та у своїй поведінці поєднує усі можливі риси досконалості, відповідно до свого часу. Може тому ці образи мудреців і залишаються ідеалами

людства не лише минулого, але й сучасності. Вони приваблюють кожну людину, яка прагне самовдосконаленням досягнути стану мудрості в своєму житті.

Мудрість тлумачиться більшістю сучасних вітчизняних філософів [3; 4; 11] як позатеоретична форма філософського відношення до дійсності, а також міститься в концепції “софійності” світу, згідно з якою творча смислонаповненість буття, його краса та довершеність визначаються причетністю до мудрості універсальної сили, що нібито керує світом, тобто Бога [5; 6].

Софія – творча премудрість Божа, в якій містяться всі світові ідеї і яка носить у своєму серці всю природу і одночасно є вічною ідеєю всього людства. Вона є виявом жіночості у Бога і є символом таємниці світу. Вона зображається на іконах сидячою на вогненному троні між Святою Дівою Марією та Іоаном Предтечею з палаючими крилами та вогняного кольору обличчям.

Разом з тим, софія (мудрість) фіксує в своєму змісті уявлення про смислову наповненість світу. Вона дає можливість саме філософії досягати смислу, закладеного у світобудову. В Греції термін “софія” спочатку ототожнювали з творчістю ремісника-деміурґоса, який створює речі, наповнені смислу, тобто створені відповідно до принципу розумності. Антична філософія фіксує увагу на смислотворчому аспекті софії, яка визначається як “знання про суще” (Арістотель) чи “знання про першопричини та розумоводосяжні сутності” (Ксенократ).

Софія семантично пов’язується з трансцендентальним суб’єктом космотворення (Деміурґом, а не ремісником-деміурґосом), виступає у людській системі як інтелігібельна сутність. Антична парадигма гілеморфізму пов’язує семантику софії з ідеєю втіленого ейдосу чи оформленої субстанції. Ця парадигма зосереджується на феномені софійності як в онтологічному (існуюче буття, яке наповнене софією), так і гносеологічному (пізнання як прозрівання втіленого вихідного задуму і сакрального смислу буття у його софійності) аспектах.

Неоплатонізм переносить софію у бік креаційної парадигми: софійне є абсолютною тотожністю ідеального і реального. Ідеальне у

сфері софійного перетворюється в особливу форму, яку називають матеріальною. Реальне у софійному смислі не є просто процес реального становлення речей, але творчість. Актуалізується і така якість софії як рефлексивність, самоусвідомлення себе як втілюючої ідеї. Софія спостерігається людиною у феноменології речей, відкритих для пізнання, дає змогу говорити про мудреця саме як про друга мудрості, який йде до істини по сходах любові та краси.

Онтологічний аспект софії висувається на перший план в релігійно-філософських системах монотеїзму. Мудрість Божа у вихідному своєму бутті може бути визначена як Логос. Втілена в творіння Божественна мудрість виступає як софія, плоть якої (матерія, семантично зіставлена з материнським початком) надає її семантиці жіночої забарвленості. Що ж до іншого виміру софії, то у відношенні до людства вона виступає як персоніфікована Божественна творчість: старозавітна софія-художниця (Прип., 8: 27–31), смислова наповненість творіння [5].

Проте “софійність” не вичерпує всього змісту мудрості. Це – тільки один з її різновидів, онтологічний аспект проблеми мудрості. Мудрість можна розглядати і в гносеологічному плані.

Що ж таке мудрість з точки зору гносеології? Стародавні греки визначали мудрість як космічний “Розум”, котрий править усім Всесвітом, а також як пізнання сутності справ божественних та людських. Для Сенеки предметом філософії є не зовнішній світ, а людська мораль, тобто філософія як любов до мудрості для нього – це вчення про добро і зло. У Монтеня, Канта, Ніцше та Швейцара філософія вчить мудро прожити життя та з гонором його завершити. Отже, філософська рефлексія як любов до мудрості спрямована на пізнання реального людського життя в різноманітних його проявах.

Мудрість (Sapientia), означає в теоретичному плані те саме, що знання, але тільки більш широке та глибоке, і тому протиставляється, з одного боку, невігластву, з іншого, – неправдивій мудрості, яка володіє лише удаваним знанням і тому є хвастливою. В практичному плані мудрість (державна, педагогічна тощо) означає зріле, широке розуміння та

оцінку людських відносин; вона на противагу дурості не тільки завжди вибирає для досягнення своїх цілей цілком відповідні засоби, але й на противагу простій розважливості керується при постановці окремих цілей великими ідеями, а не одними тільки зовнішніми обставинами та вимогами часу [7, с. 483].

Сократ першим насмілився запитати інших людей про їхнє знання і відкрив для себе парадоксальну річ: ніхто не володіє знанням, а лише уявляє собі, що володіє таким. Приймати за знання те, що насправді не є знанням, – це безумство, яке творить зло, несправедливість. Сократ відкрив науку самопізнання, філософію, любомудріє для того, щоб вона вчила жити справедливо, праведно. Любов до мудрості оберігає життя від падіння на дно аморальності. Мудрість необхідна у повсякденному житті, щоб урятувати його від занепаду. Масовий пошук мудрості розпочався ще у Стародавній Греції. “Пізнай самого себе” – “пізнай саме самість”.

Розум – вищий ступінь логічного розуміння, теоретична, рефлексивна, філософська свідомість, яка оперує широкими узагальненнями і орієнтована на якнайповніше і якнайглибше пізнання істини. Мислення на рівні розуму звільняється від застиглих розсудливих форм і стає усвідомлено вільним. На цьому рівні суб’єктивне досягає максимальної єдності з об’єктивним у повноті і всебічності розуміння, а також у сенсі єдності теоретичного та практичного мислення. Знання досягає глибини та всеохопності. Розумна свідомість – глибоко діалектичний процес.

Ефективність мислення залежить від минулого досвіду, реалістичності оцінки та розумових здібностей людини, що, своєю чергою, передбачає здатність оптимальної організації мислення, відчуттів та поведінки людини. Чим досконаліша така організація, тим досконаліший розум.

Міра людського розуму та його ефективність визначаються ступенем адекватності логіці речей, подій і їх перетворення. За Демокритом, “від мудрості отримують такі три [плоди]: [дар] добре мислити, добре говорити і добре діяти” [8, с. 314].

Арістотель, підкреслюючи відмінність мудрості від розуму, писав, що мудрість – це знання та інтуїція щодо найцінніших за своєю

природою речей. Тому Анаксагора, Фалеса та інших називають мудрецами, а не просто розумними. Вони у своїй творчості ігнорують власну вигоду. Конфуцій теж підкреслював, що дурна людина дбає насамперед про вигоду, а мудра людина – про честь та обов’язок [9].

Смисл мудрості, її мета – істина, правда і доброта. Мудрість неможлива без знання, але знання не дорівнює мудрості: не всякий, хто багато знає, є мудрим [10]. Мудрість надає внутрішньої стрункості думкам та добрим вчинкам. *Мудрість – це неабиякий розум, морально санкціонований.* Злодій може бути розумним та хитрим, але він ніколи не буде мудрим.

Розумний – це той, хто добре мислить. Мислення – процес, а розум – здібність. Розумний та мудрий той, хто володіє здатністю проаналізувати та знайти рішення у складних, заплутаних, темних обставинах. Недаремно сова Мінерви, здійснюючи свій політ вночі, символізує собою мудрість. Отже, мудрість – це вищий ступінь розуму.

Багато хто з філософів взагалі сумнівається в існуванні мудрості в її гносеологічному аспекті. Б. Рассел ставить запитання: “Чи існує щось, що ми можемо назвати мудрістю, чи те, що нам здається такою, – просто порожнє божевілля?” [11].

Мудрість – це не таке вже й звичне явище у людському бутті. До того ж, “на усякого мудреця достатньо простоти”. Якою б мудрою людиною не народилась, життя все ж таки постійно ставить її у безглузде становище. Дурною ж називають ту людину, мислення якої є примітивним, сумбурним. Судження дурня непродумані, безпорадні, непослідовні. У таких випадках говорять: “не може звести кінці з кінцями”.

Мудрість функціонує як турбота про світ, про його гармонію та забезпечення в ньому мирного життя людей. Будучи властивістю мистецтва управління, вона є запорукою утвердження добра. Хоча мудрість внутрішньо різноманітна, вона орієнтує людину на гуманну мету, створює зміст і смисл міркувань, викриває омани та фальсифікації, є підставою вибору людиноцентричного способу діяльності. В цьому полягає антропологічний аспект мудрості. Мудрість обов’язково повинна бути пов’язана з громадською інтуїцією, внутрішнім

почуттям вищої правоти та справедливості. Інакше вона перебуває лише у стані звичайного повсякденного знання.

Мудрець не є якоюсь надлюдиною, ніщо людське йому не чуже. Дар мудреця – особливий дар поєднати в собі мудрість старця, за плечима якого великий досвід життя, з безпосередністю, навіть наївністю дитини, що не втратила здатності щиро дивуватися тому, що для інших є звичайним явищем. Він багато чого не знає. Але він знає про своє незнання.

“Мудрість” як філософська категорія має широкий зміст. Вона може виконувати евристичну функцію у конкретно-науковому пізнанні. Спроби дати їй строгу експлікацію ведуть до виокремлення і закріплення за нею лише одного з можливих значень, натомість її реальний зміст є набагато ширшим, складнішим і глибшим. Будь-яка філософська категорія набагато ширша за обсягом і змістом, ніж її визначення в конкретній науковій теорії. Жорстко пов’язуючи філософські категорії з конкретно-науковими уявленнями, ми тим самим спрощуємо і збіднюємо їхній зміст.

Мудрість відрізняється від філософського знання. Якщо мудрість завжди послідовна і впевнена, то філософія має невизначений предмет і зміст, постійно хитка та непослідовна у своїх роздумах, містить в собі більше сумнівів, ніж упевненості, здатна заперечувати те, що збиралась стверджувати, постійно шукає відповідей і не завжди їх знаходить, їй притаманна духовна смута та суперечливість. Тому ми підкреслюємо, що філософія – це прагнення до мудрості, оцінювання власного життя з точки зору вічності та безмежності.

Коли ж з’являються професійні “мудреці”, тобто ті люди, для яких мудрування стає професією, покликанням, сенсом життя? Мабуть тоді, коли поступово індивід, наділений певними здібностями до розумової діяльності, завдяки суспільному поділу праці звільняється від повсякденної рутинної праці і маючи вільний час, дозвілля, отримує можливість “мудрувати”. Тоді, можливо, й анонімність архаїчного мудреця зникає в небутті. Мудрування перетворюється в особливий вид професійної діяльності, а талант і можливості його використання концентруються у невеликій частині суспільства.

Переважно думають, мудрують усі без винятку психічно здорові люди, але до власне філософського мудрування вдається тільки професійний філософ, або, точніше, філософ за покликанням. Він має можливість мудрувати лише завдяки і на основі досягнутого на цей час рівня здобутого наукою та практикою знання. Йому вже не потрібно відкривати знову тривіальні істини.

Мудрець відрізняється від вченого тим, що він як представник свого часу, певних соціальних сил, живий учасник або свідок подій, не може не виявити своє розуміння їх, свою позицію, свої симпатії чи антипатії, використовуючи свою ерудицію, свої прийоми та засоби, свої манери і стиль, тобто свою суб’єктивність, чого не може собі дозволити представник конкретної науки, за винятком хіба що окремих його представників. Мудреця цікавить не фрагмент чи аспект дійсності, суспільного життя чи момент життя окремої особи, а весь спектр взаємозв’язків, взаємовідношень, поведінки і дій, весь діапазон духовного світу. Тоді постає запитання: чи безмежна в об’єктах свого інтересу, в своїй цілеспрямованості мудрість?

Навіть у філософії можна бути лише філософським працівником, ерудованою в галузі філософії особою, знати багато цитат, висловів відомих мислителів, лише викладачем філософії, людиною, яка вміє знаходити необхідний філософський матеріал та добре викласти його перед аудиторією. Цей філософський працівник не піднімається до рівня осмислення філософських проблем, до творчої розумової діяльності, до створення нової оригінальної власної філософії. Багаж авторитетів заважає йому піднятися вгору.

Коли ми робимо спроби уявити собі мудру людину, то майже завжди з’являється образ саме літньої людини, сивої, згорбленої від тягаря накопиченої мудрості життя. Але це не завжди так. Не завжди мудрість приходить з віком, іноді вік приходить без мудрості.

Аверроес розрізняв активний та пасивний розум. Пасивний розум пов’язаний з індивідуальними чуттєвими уявленнями людини, активний – має характер всезагального інтелекту, що тяжіє до вічного. Тільки загальний розум всього людського роду в його історичному розвитку є безсмертним. Одиначні інтелекти

беруть участь в ньому, містять його. Сам він є надлюдським, за своєю сутністю подібний до божественного розуму. Це всезагальний активний інтелект земної сфери.

Під мудрістю можна розуміти і правильне розуміння життєвих цілей. Це щось таке, чого ніяка наука сама по собі не забезпечує. Одного лише росту науки недостатньо для того, щоб гарантувати дійсний прогрес людства, набуття мудрості становить один з найважливіших елементів, необхідних для дійсного прогресу.

Життя розуму – це життя у прагненні до знання, від чисто дитячої цікавості до величезних зусиль думки. Зацікавленість притаманна й тваринам, але вона слугує скоріше біологічним цілям; тільки у людей вона йде далі, ніж спостереження за окремими речами, які можуть бути істивними чи отруйними, дружніми або ворожими. Цікавість – це той перший імпульс, з якого виростає уся система наукового і не тільки наукового знання. Сама по собі цікавість без волі до істини, без прагнення правди, без якої ми ніколи не довідаємося, хто ми є такі, навіщо живемо, “може здобути лише вченість, але не мудрість” [12, с. 45].

Людину, яка добре знає свою справу, ми називаємо “обізнаний фахівець”. Епітет “мудрий” не підходить до нього. Він вживається тоді, коли необхідно охарактеризувати ставлення людини до життя взагалі. Це ставлення виявляється у вчинках, а обґрунтовується загальним поглядом на місце людини у світі, її світоглядом. Якщо процес пізнання істини нескінченний, то мудрість можна розглядати як стан пізнання істини.

Мудрість не вичерпується пізнанням істини, а потребує “життя в істині”. Мудрість визначається як досвідченість, що характеризується етичною духовністю, причетністю до вищих життєвих цінностей. Мудрість є результатом використання пізнавальних та інтелектуальних зусиль людини в їх органічному зв’язку із потребами реальної життєдіяльності. Мудрість – різновид практично орієнтованої свідомості, яка підпорядкована завданням засвоєння норм та правил “праведного” життя. Генетично мудрість сягає синкретичної форми досвіду особи.

Мудрість виникає із практично перетворювального пізнавального відношення до світу, із потреби дати у теоретичній та емпіричній

формі відповідь на питання, які ставить саме життя. Ознаками мудрості є її зверненість до вічності, наповнення її розуму думками про минуле і прийдешнє, вихід за межі її особистого існування, надання осмисленості всьому життю, піднесення індивідуального буття до рівня буття суспільного. Деякі функції мудрості, що пов’язані з інтеграцією способу буття зі способом думок, використовуються філософською антропологією.

Коли ми говоримо про політичну, дипломатичну, державну мудрість, то маємо на увазі толерантність, присутність компромісу. Чи можна зробити з цього висновок, що *мудрість – це компроміс*? Так. Якщо початок будь-якої мудрості – пошук протилежності, протиріччя, то компроміс можливий як спроба їх вирішення. Саме компроміс відрізняє мудрість від будь-якого догматизму.

Подив та сумнів – основні інтелектуальні джерела теоретичної, філософської мудрості. “Підавай все сумніву” – головний девіз давньогрецьких філософів. “Нікому не вір, навіть мені, Конфуцію. Вір тільки собі, своєму власному досвіду” [9].

Мудре знання – це знання не зовнішніх проявів, а внутрішньої сутності речей. Мудрість починається з первинної інтуїції про вседність природи речей. Геракліт казав, що “мудрість у тому, щоб знати все як одне” [8]. Святий Августин називав мудрістю любов до Бога, а В. Соловйов – вседністю блага, істини, краси та Софії, премудрості Божої.

Мудрість не стільки дає відповіді на ті чи інші питання, скільки, поповнюючи і актуалізуючи духовний потенціал особистості, спонукає мислити, розуміти своє оточення і саму себе, сутність того, що відбувається навколо, і свою власну сутність, джерело своїх здобутків, сил, станів, свою включеність у світ і можливість у ньому облаштуватись, самовиповнитись в своїх родових якостях і самоутвердитись як особистість.

В аксіологічному аспекті мудрість виявляється як емоційно-ціннісне переживання людиною себе та світу. Мудрість – “проникнення відчуття цінності у життя, у будь-яке відчуття речей, у всяке дійство і реагування аж до спонтанного “оцінювання”, яке супроводжує будь-яке переживання; пізнання всього дійсно етичного буття з точки зору

цього буття; всього, що є в основі образу дії практичної свідомості, його зв'язку з дійсністю. В строго антиінтелектуалістському смислі це можна було б назвати етичною духовністю, основним положенням етики як основного духовного фактора в усьому житті людства” [13].

Мудрість не тотожна предмету філософії. Вона відіграє роль ідеалу, якого філософ у своїх любомудрих роздумах прагне досягнути. Важливим є не результат досягнення істини, а сам процес пізнання, оволодіння глибинними знаннями. Найважливішим стимулом для мудреця є відчуття натхненного наближення до мудрості всесвітньої, Божественної.

Одним із різновидів мудрості є життєва мудрість. Здавна вона набувала вигляду гномів, потім афоризмів видатних мислителів, а також існувала у вигляді прислів'я, приказки, які передавалися з покоління до покоління як народна мудрість.

Отже, мудрість не є міфологемою, позатеоретичною формою знання та мислення, як вважають деякі автори [3; 4]. Мудрецьми не можна називати лише тих мислителів давнини, які мали змогу поєднати власний спосіб мислення зі своїм способом життя. І сучасний мислитель може називатися мудрим, мудрецем, якщо він може поєднати свої широкі та глибокі знання з високою моральністю.

І сьогодні мудрість виявляється не лише у любомудрих пошуках істини професійними філософами. Вона також присутня у діяльності сучасних політиків, педагогів, вчених, митців, у різних сферах інтелектуальної та практичної діяльності. Мудрість – це не тільки самі знання, але й оригінальний спосіб мислення, неординарний підхід до вирішення повсякденних проблем на основі широкого та глибокого пізнання їх суті. Мудрецем можна назвати будь-яку людину, яка досконало оволоділа знаннями в тій чи іншій сфері діяльності і втілює ці знання у дійсність з високим почуттям відповідальності перед історією і людством.

Отже, мудрість – це сутнісні знання, які людина втілює за законами істини, добра

і краси. Можна виділити три види мудрості: премудрість Божя, філософська мудрість та життєва мудрість. Осмислення проблеми мудрості можливе в онтологічному, гносеологічному (епістемологічному), антропологічному, аксіологічному, етичному, естетичному та інших аспектах. Ми намагалися підкреслити багаторівневість і складність феномену мудрості, а також неоднозначність підходів до її осягнення. Мудрість в гносеологічному аспекті не є виявом лише раціонального, але значною мірою спирається на інтуїцію та інші ірраціональні компоненти свідомості, а також понадраціональні чинники.

Це особливо актуально в наш час. Криза раціональності Нового часу, що ґрунтувалася на математичних моделях, в сучасних умовах нагально потребує свого вирішення саме у контексті проблеми мудрості, тобто поєднання широких та глибинних знань з високою моральністю.

1. *Греческо-русский словарь*. Ч. 2. – М., 1848.
2. Шевченко В. *Філософія – це “дружба з мудрістю” // Філософська думка*. – 2003. – № 4.
3. Кримський С. *Мудрість // Філософський енциклопедичний словник*. – К., 2002.
4. *Філософський словник // За ред. В.І. Шинкарука*. – К., 1986.
5. Флоровский Г. *О почитании Софии Премудрости Божией в Византии и на Руси: Труды V съезда русских академических организаций*. Ч. 1. – София, 1932.
6. Флоренский П.А. *Столп и утверждение истины*. – М., 1914.
7. *Большая энциклопедия / Под ред. С.Н. Южакова*. – Т.13. – СПб., 1903.
8. Маковельский А.О. *Древнегреческие атомисты*. – Баку, 1946.
9. Лукьянов А.Е. *Лао-цзы и Конфуций: Философия Дао*. – М., 2001.
10. *Досократики*. – Минск, 1999.
11. Рассел Б. *Мудрость Запада: Историческое исследование западной философии в связи с общественными и политическими обстоятельствами*. – М., 1998.
12. Карівець І. *Про мислення та мислителя // Філософські обрії*. – 2002. – № 8.
13. Гартман Н. *Етика*. – М., 1935.